

Tartu Ülikool  
Filosoofiateaduskond  
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut  
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Liisi Sepma  
**Ajatunnetus Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju“**

Bakalaureusetöö  
Juhendaja Johanna Ross

Tartu 2014

## Sisukord

|   |    |
|---|----|
| Sissejuhatus .....  | 3  |
| 1. Aja korrastamine .....                                       | 6  |
| 1.1. Narratiiv kui võimalus aega korrastada .....               | 6  |
| 1.2. Hetked aja pidevvoos.....                                  | 10 |
| 1.2.1. Tabamatud nüüd-hetked .....                              | 11 |
| 1.2.2. Epifaanilised hetked .....                               | 13 |
| 2. Olevik Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Kuju“ .....           | 15 |
| 2.1. Minevikuline olevik – kahetsus ja nostalgia .....          | 15 |
| 2.2. Olevikust väljumine – mälu ja mäng .....                   | 20 |
| 3. Aja tunnetamine teise inimese kaudu.....                     | 25 |
| 3.1. Teine kui ajas-olu peegeldaja ja võimalikkuste looja ..... | 25 |
| 3.2. Vanemad põlvkonnad ja nende mälestused .....               | 30 |
| Kokkuvõte .....   | 35 |
| Kirjandus .....   | 38 |
| Summary .....   | 41 |

## Sissejuhatus

Jan Kaus on väga mitmekülge ja viljakas eesti romaanikirjanik, novellist ja luuletaja, lisaks on tema sulest ilmunud hinnatud tõlkeid, publitsistikat ja kriitikat. Käesoleva bakalaureusetöö aluseks on võetud kirjaniku romaanilooming ning neljast seniilmunud romaanist: „Maailm ja mõni“ (2001), „Tema“ (2006), „Hetk“ (2009) ja „Koju“ (2012) vaadeldud võrdlevalt kahte viimast. Kausi romaaniloomingut läbib olulise teemana aeg ja aja tunnetamine, olles kesksel kohal ka romaanides „Hetk“ ja „Koju“, mida käesolevas bakalaureusetöös just ajateemast lähtuvalt vaatlen.

Oma osa selles võib kindlasti olla kirjaniku huvil Martin Heideggeri mõttemaailma vastu. Nii võib palju Heideggeri tudeerinud kirjaniku romaane läbivaks juhtideeks pidadagi Heideggeri mõtet, mille järgi „olemine saab oma mõtte ja tähenduse ajalt“ (vt Parhomenko 2009: 234). Heideggeri filosoofiat, mis nõuab selle lõpuni mõistmiseks väga suurt pühendumist, käesolev bakalaureusetöö ei käsitle, küll aga jääb taustaks kõlama Heideggeri üks peamisi postulaate, mille järgi „just meie olemasolu ajaliseselt peab ilmsiks tulema *kogu* meie olemasolu, selle olemasolu tervik ...“ (vt Annus 2002: 259) Peateoses „Olemine ja aeg“ sõnastatud idee sobib hästi avama käesoleva uurimuse teemat, milleks on „Ajatunnetus Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju““. Olemasolemise ajalise tunnetamine vormib Kausi romaanide peategelaste ajakogemust, mida käesolev bakalaureusetöö kitsamalt uurib.

Teemavalikul sai määravaks minu esmakordne kokkupuude Jan Kausi loominguga romaanis „Hetk“ kaudu, milles sügavalt inimlikult kirjeldatud inimese ajas-olu, sellesse kätketud mure aja pärast ning samas ajaga kohanema õppimine, tekitas huvi kirjaniku loomingust rohkem teada saada ning tema teoseid just aja teemat tähele pannes lugeda. Kausi teostes väärib tähelepanu ka kirjaniku võime sügavalt ja poeetiliselt kirjeldada inimest vahetuna ümbritsevat argipäeva. Liigsesse argisusse laskumist tasakaalustavad alati sügavad inimlikud ideed.

Uurimuses võrreldavate romaanide „Hetk“ ja „Koju“ valik tulenes lisaks nende temaatilisele sarnasusele ka stiililisest sarnasusest. Kui Kausi loomeperioodi

varasemates teostes kohtab küllaltki sageli postmodernistlikke mänge ja katsetusi tekstiga, siis eriti alates „Hetkest“ – seda on tähele pannud nii mitmed kriitikud (Liivamets 2009; Lopp 2010) kui ka nentunud kirjanik ise (vt Sibrits 2010) – on Kausi tekstid puhastunud ja lihtsamaks muutunud. See laseb ühtlasi esile pääseda kõige tähtsamal – sisulisel sügavusel ja tähendusel.

Sealjuures, romaani „Koju“ nimetamine romaaniks on nii mõneski kriitikus, näiteks Berk Vaheris (Vaher 2013: 106) ja Peeter Helme (Helme 2014) küsimusi tekitanud, kuna koosneb see kolmest pealtnäha üksteisest sõltumatust loost. Nii võiks Peeter Helme järgi Kausi teost nimetada pigem novellikoguks (Helme 2014). Käesolevas bakalaureusetöös on aga teost käsitletud siiski romaanina, kuna kolme lugu siduv aja- ja kohauhtsus tundub selleks olevat piisav argument. Kuigi lugude tegelased üksteisega otseselt kokku ei puutu, saab käesoleva uurimuse raames sellest olulisemaks aeg, mis on kõigile tegelastele sama ja mis just seeläbi lugude tegelasi seob.

Jan Kausi huvi aja ja mäletamise vastu, mis tema loomingut ilmestab ja mida ka käesolevas uurimuses romaanide „Hetk“ ja „Koju“ näitel vaatlen, ilmneb ka kirjaniku soome keelest eesti keelde tõlgitud teoste valikus. Neist Riikka Pulkkineni „Tõde“ („Totta“ 2010; tõlge 2011), Sofi Oksaneni „Puhastus“ („Puhdistus“ 2008; tõlge 2009) ning samuti Sofi Oksaneni romaan „Kui tuvid kadusid“ („Kun kyyhykset katosivat“ 2012; tõlge 2012) tegelevad nii nagu Kausi romaanid „Hetk“ ja „Koju“ suures osas mäletamisega ning olevikku segava mineviku lahtimõtestamisega.

Bakalaureusetöös „Ajatunnetus Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju““ olen suures osas tuginenud kirjandusteadlase Epp Annuse uurimusele „Kuidas kirjutada aega,“ mis mind nimetatud teema arendamisel palju aitas ja inspireeris. Oma uurimuse olen jaotanud kolme peatükki.

Esimene peatükk tutvustab Paul Ricoeuri narratiiviteooriast lähtuvalt narratiivi kui inimliku aja korrastajat ning sellele tuginedes vaatleb romaanide „Hetk“ ja „Koju“ narratiivset ülesehitust, mis sissejuhatavalt aitab mõista, mis on Kausi romaanide peategelaste ajatunnetuses kõige määravam. Seejärel on analüüsitud neid hetki

romaanides, millel Kaus tähendusloome eesmärgil pikemalt peatub ja millega seeläbi sisuliselt olulisi tähendusi edasi annab.

Uurimuse teine peatükk keskendub konkreetsemalt olevikule, mis on väga tihedalt läbi põimunud minevikuga. Romaanide olevikukäsitus aitab avada peamisi tundeid, mida aeg ja selle pidev kohalolu Kausi tegelastes tekitab.

Kolmanda ja ühtlasi viimase peatüki esimeses osas on Epp Annuse analüüsile tuginedes käsitletud teise inimese olulisust ajas-olu kujundaja. Peatükk näitab, kuidas aeg muutub Kausi tegelastele kohalolevaks eelkõige teise inimese kaudu. Viimase peatüki teine osa vaatleb vanemate ja vanavanemate mälestusi Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju“, mille sissetoomine romaanidesse toonitab veelgi inimelu haprust ja ajalisus, mille mõistmine Kausi romaanide tegelaste ajatunnetust väga selgesti mõjutab.

# 1. Aja korrastamine

## 1.1. Narratiiv kui võimalus aega korrastada

Prantsuse üks 20. sajandi silmapaistvamaid filosoofe Paul Ricoeur, kelle kirjutiste peamiseks lähtekohaks on filosoofiline antropoloogia (SEP) – „filosoofiline õpetus, mis piiritleb inimese eksisteerimise põhistruktuure ja mõtet “(EE) – on oma suurteoses „Aeg ja narratiiv“ viidanud narratiivile kui ainuvõimalikule vahendile inimlikult aega hõlmata. Aega struktureerides seob narratiiv tähenduslikuks tervikuks erinevad eluhetked, mille kaudu inimene aega ja selle liikumist kogeb. (Viidatud Annus 2002: 159-160)

Käesoleva uurimuse eesmärk on püüda sügavamalt mõista, kuidas tunnetavad Jan Kausi tegelased romaanides „Hetk“ ja „Koju“ nende jaoks alati kohalolevat aega. Seetõttu on oluline lähemalt vaadelda ka romaanide narratiivset ülesehitust. Sealjuures võib narratiivi määratleda kahe võimaluse kaudu. Esimene neist defineerib narratiivi lihtsalt sündmuste ajalise järgnevusena. Teine võimalus on seada esiplaanile pigem narratiivi tähendusloomeline roll, mille puhul moodustavad narratiivi üksteisele järgnevad tähenduslikult seotud sündmused. (Annus 2002: 33) Käesolevas peatükis on narratiivile lähenetud just viimati nimetatud võimaluse kaudu ja kirjandusteadlase Epp Annuse uurimusele „Kuidas kirjutada aega“ tuginedes mõistetud narratiivi kui „tähenduslikult esitatud sündmuste järjekorda tekstina“ (Annus 2002: 19). Esimene peatükk toetubki suures osas Epp Annuse uurimusele „Kuidas kirjutada aega.“ Eelkõige kasutatakse peatükke „Aja kirjutamine: rütm ja katkestus“ ning „Pidevus ja hetk“ (Annus 2002: 159–180; 267–324).

Ricoeuri järgi on niisiis inimese ajalik eksistents ja narratiiv lahutamatult seotud – ühest küljest räägib narratiiv inimese ajalisest olemasolust ja samas aitab narratiiv seostada ja mõista neid hetki ja sündmusi ajas, mis üldse aja inimese jaoks kohalolevaks muudavad (viidatud Annus 2002: 160). Oma narratiiviteoorias tugineb Ricoeur Aristotelese

„Poeetika“ mõistele *mimesis* (Kalmo 2009: 444–445). Mõiste *mimesis* tuleneb vanakreeka keelest ja tähendab „jäljendust, jäljendamist ja matkimist.“ Aristotelese filosoofias tähistab *mimesis* loomingulise tegevuse kaudu tegelikkuse jäljendamist. Sealjuures taotleb loominguline tegevus Aristotelese järgi sarnasust kujuteldava objektiga sellisena, nagu see meie meeltele ilmub ning samal ajal ka üksiku kaudu üldise avamist. Tegelikult jäljendava kunstiteose eesmärk on mõjutada kunstiteose vastuvõtjat emotsionaalselt ning kujundada seeläbi ka vastuvõtja väärtushinnanguid. (vt Aristoteles: 47a13) Ricoeur kasutab oma narratiiviteoorias *mimesis*’ e mõistet, et uurida, kuidas jõuab jutustus tekstile eelnevast maailmast lugejani. Selleks jaotab Ricoeur *mimesis*’ e kolmeks etapiks: *mimesis* I, *mimesis* II ja *mimesis* III (viidatud Kalmo 2009: 445) ehk narratiivieelne, narratiiviaegne ja narratiivijärgne etapp (Annus 2002: 36). Esimene tasand tähistab jutustusest arusaamiseks vajalikku eelmõistmist, mis on võimalik tänu inimtegevuse märgilisele loomusele – inimene tegutseb „kultuuri sümboolse raamistiku sees“, mis koosneb „konventsioonidest, uskumustest, institutsioonidest“ (Annus 2002: 37). Selline eelmõistmine on vajalik, et orienteeruda inimtegevuses ja mõista jutustust, mis inimtegevust matkib. Teisel tasandil kujundatakse esimesel tasandil hajuvana kogetud sündmused ümber mõistetavaks tervikuks. Kolmandal tasandil toimub jutustuse omaksvõtt lugeja poolt, mil jutustus saab oma täieliku tähenduse ja tuleb seeläbi elust võetuna ellu tagasi. (Kalmo 2009: 445–447)

Siinkohal on oluline lähemalt tutvuda ka Ricoeuri inspireerinud Kreeka filosoofi ja õpetlase Aristotelese ajakäsitlusega, mille järgi muutub aeg inimese jaoks kohalolevaks selles sisalduvate muutuste kaudu. Aristoteles peab oluliseks rõhutada aja voolamise illusoorisust, kuna muutuvad asjad ja olukorrad ajas, mitte aga aeg ise. Neid muutusi kannavad nüüdhetked, millest Aristotelese matemaatilises ajakäsitluses saavad mõõdetava aja arvühikud. (Viidatud Annus 2002:145–147) Siinkohal on oluline ära märkida, et nüüdhetked, millest Aristoteles peamiselt kõneleb, erinevad nüüd-hetkest kui käesolevast, praegusest hetkest, mida Aristoteles küll ka põgusalt puudutab, kuid mis pigem jääb tema käsitluses kõrvaliseks (Annus 2002: 147). Aristotellikul aja-joonlaual on nüüdhetk niisiis ajaline ühenduskoht, mis seob omavahel mineviku ja

tuleviku. Lisaks pidevusele, mille nüüdhetked seeläbi loovad, saab nende abil aega jagada ja lahata, kuna aja-joonlaua on neid võimalik paigutada vabalt valitud kohta (viidatud Annus 2002: 146).

Kuigi Aristotelese matemaatiline aja-joonlaua kujund jääb inimlikule ajakogemusele kuidagi võõraks, siis sobib see samas hästi teksti vormiliseks vaatlemiseks, aidates analüüsida, kuidas on lugudes erinevate oluliste sündmuste ja nende esitamise järjekorra kaudu antud edasi üldist ajakogemust. Kui tegelikus elus kogeb inimene valdavalt aina käestlibisevat olevikku, siis kirjandusteostele on omasem just aristotellik nüüdhetkede paljus ja liikumine nende erinevate hetkede vahel, mis ühtlasi loob narratiivi pidevuse (Annus 2002: 162). Olulised hetked ja sündmused võivad niisiis narratiivis ajalist lineaarsust eirates paikneda vabalt valitud kohas. Selline aja „katkestamine, lõhkumine, segiajamine“ aitab paradoksaalsel kombel aega korrastada ja arusaadavamaks muuta. (Annus 2002: 166)

Oluline on sealjuures narratiivis loo algus, mis peab lugejas mingisugused ootused äratama ning aimata laskma, mis on lugu käivitavaks ja lahendust ootavaks probleemiks (Annus 2002: 184). Kausi romaanid „Hetk“ ja „Koju“, millele niisamuti on vägagi omased katkestused lineaarses kulgemises, algavad mõlemad mälestusega: „Hetkes“ vallandab mälestustevoo naispeategelasest Edast möödasõitev ja naise noorpõlvearmastust Joosepit meenutav jalgrattur (Kaus 2009: 7–10) ning romaani „Koju“ avavas esimeses loos tuleb peategelasele Susmarile unenäo kaudu meelde kunagise kallima Reedaga veedetud ilus hetk (Kaus 2012: 7–11). Mõlemal puhul saab kohe alguses selgeks, et minevikust on midagi segama jäänud ning seetõttu ei ole olevikki päriselt selline, nagu sooviks. Just sellisest olevikust saab romaanides see lähtepunkt, millelt Kaus oma lugusid avama hakkab ja selleks, et rahulolematusest täidetud olevikku lugejale selgitada, on Kaus esitanud romaani sündmusi ajas segipaisatult – olevik vaheldub sageli ootamatult minevikuga ja vastupidi. Seeläbi avanuvad sündmuste põhjus-tagajärg suhted. Eriti paistavad katkestused ja hüpped tekstis silma just romaani „Koju“ lugude puhul. Romaanile „Hetk“ omased ajas ette- ja tagasiliikumised ei ole võib-olla nii ootamatud kui romaanis „Koju“, kuna need on üksteisest teadlikult, pealkirjastatud alapeatükkide kaudu eraldatud.



Iga peatükk romaanis „Hetk“ räägib oma loo peategelaste Eda ja Joosepi mõnest olulisest mälestusest ja tõdemusest, vormides seeläbi romaani tähenduslikku tervikut. Esimesed peatükid tegelevad eriti mäletamisega ning Eda ja Joosepi maailmamõistmise avamisega. Samal ajal on juba algusest peale teada, et midagi on nende kahe vahel valesti läinud, kuid saatust muutva hetke kirjeldamiseni jõuab Kaus alles romaani keskpaigas, mil lugeja saab lõpuks täpsemalt teada, mis muutis kahe noore elusuunda pöördumatult. Enne seda avab kirjanik pigem põhjuseid, miks üldse sellise hetkeni jõuti.

Romaani „Kõju“ esimene lugu, nagu juba mainitud, algab unes nähtud mälestusega, mis äratas Susmaris igatsuse kunagise kallima Reeda vastu. Selleks, et oluline mälestus lugejale lähemale tuua ja kohalolevamaks muuta, viib Kaus teose tegevustiku kohe loo alguses hetkeks minevikku ja jutustab ühest Reedaga seotud minevikus aset leidnud sündmusest oleviku vormis, täpselt sellisena, nagu see kunagi oli. Minevikusündmuse katkestab mehe mõtte uuesti magama minna. (Kaus 2012: 7–11) Järgneb loo kese – Susmari külaskäik Reeda juurde eesmärgiga rääkida naisele avalalt ära, millist kahetsust naisest ilmajäämine mehes on tekitanud ja kuidas on see varju heitnud kõigele järgnevale. Aval vestlus lükkub aga üha edasi. Sellesse sekkuvad minevikuseigad, Susmari õnnestumised ja ebaõnnestumised ning suhted lähedastega. Lõpuks ei jõuagi Susmar külaskäigu eesmärgini. Ometigi aitavad sellesse külaskäiku kätketud minevikumälestused olnud ja olevat uues valguses näha. (Kaus 2012: 15–66) Sarnase ülesehitusega on ka romaani „Kõju“ ülejäänud kaks lugu. Romaani teine lugu algab niisamuti mälestusega, sedapuhku peategelase Asko elust salapäraselt kadunud naisest Kristist. Kolmandat lugu alustab peategelase Kalle mõtisklus ühest kummalisest naisest, kes näib meest jälitavat. Nagu hiljem selgub, viivad selle kolmandat lugu läbiva salapärase jälitustegevuse põhjused üsna kaugesse minevikku. Ka need kaks algust asetavad lugeja kohe lugude probleemistiku keskele, mis tänu sagedastele mõistmist ja lahendust taotlevatele tagasisivaadete nii lugeja kui Kausi tegelaste endi jaoks selgemaks saavad.

Romaani „Kõju“ ülesehituse puhul tervikuna on oluline ka juba sissejuhatuses mainitud ajauhtsus, millega kolmest üksteisest sõltumatust loost terviklik romaan on kokku

pandud. Ajaühtsust tähistab romaanis ülelinnaline elektrikatkestus, mida kõigi kolme loo tegelased kogevad (Helme 2014). Seega tundubki, et tegelasi ühendav aeg saab teose romaanina käsitlemisel olulisemaks lugude tegelaste omavahelisest vahetust seotusest. Kaus liigub ühe loo juurest teise juurde neid siduva ajaühtsuse kaudu. Sedasi liituvad lood ühtsesse narratiivi. Ühe hetke samaaegne jagamine inimeste vahel, teadmine, et see on olenemata kaugusest ja kellajast sama kõigile, on üks inimliku ajatunnetuse alustest (Annus 2002: 279). Kaus jutustab romaani kolme loo kaudu peategelaste ja nende lähedaste eludest, fookusseerides tähelepanu objektiivselt ühtsena tajutavalt ajahetkelt tegelaste poolt subjektiivsena kogetud ajale.

## **1.2. Hetked aja pidevvoos.**

Lisaks tagasivaadetele ja liikumisele erinevate sündmuste vahel on narratiivis olulised ka omad erilised hetked, millel kirjanik tähendusloome huvides pikemalt peatub (Annus 2012: 164). Tegelikult tundubki, et Kaus väärtustab aja pidevvoos just neid üürikeseks kätte antud hetki, mida vaatamata nende kiiresti käestlibisevale loomusele kuidagi alahinnata ei tohiks. „Aeg sulab - on hetk ja järgmisel hetkel on see juba läinud“ (Kaus 2009: 170). Just õigesti kasutatud või kasutamata jäänud hetked on need, mis tegelaste saatust väga tugevasti mõjutavad.

Ühest küljest käsitlebki Kaus hetki kui ajaühikuid, mis edasist mõjutavad, kuid samas rõhutab kirjanik ka lihtsalt aja väärtustamist – oskust ajas peatuda ja hetke nautida. Ühes oma ettekandes on Kaus rääkinud sekundi venitamisest, mis annab inimesele võimaluse väljuda mineviku-tuleviku ülemvõimust ja tunnetada kohalolu käesolevas hetkes. (Kaus 2005a). Sellist hetkede väljatoomist aja pidevvoost kohtab Kausi lugudes sageli ja justkui hetkede üürikesele kestusele vastuseisuks avab kirjanik neid detailselt ja sügavuti.

Järgnevalt ongi vaatluse all need hetked Kausi romaanidest „Hetk“ ja „Koju“, mille ümber valdavalt lugude tegevus ja tähendused koonduvad ja millest peegeldub tegelaste

ajatunnetus. Selleks olen neid iseloomustavate tunnuste järgi toonud välja kahte tüüpi hetked: tegelaste ajakogemust üldiselt väljendavad ja ka edasist saatust mõjutavad *tabamatud nüüd-hetked* ning aja voogu justkui peatavad, ilmutusliku mõistmise ja tunnetusega laetud *epifaanilised hetked*.

### **1.2.1. Tabamatud nüüd-hetked**

Nagu eelneva põhjal juba võib aimata, on Kausi tegelastel probleeme olevikuga – minevik kuidagi domineerib Kausi lugudes ning tulevikki oma ebamäärasuses tekitab muret. Ent ometigi kumab kõigi nende mineviku kangastuste ja tuleviku hirmude vahelt nüüd-hetk, mille tabamist Kausi tegelased läbi valusate kogemuste, läbi hirmude ja ebakindluse tasapisi õpivad. Võib isegi öelda, et hetke tabamise soovist ja selle õppimisest saab romaanide „Hetk“ ja „Koju“ üks peateemasid, kuna väljendab see ju üldisemalt püüet ajaga toime tulla ja aega õigesti kasutada.

Käesolevas alapeatükis vaatluse all olev nüüd-hetk on just olevikuline, praegune hetk, mida tegelased tabada püüavad. See on aja pidevvoost hetkeks eenduv ja kuidagi sündmuste käiku muutev või vähemalt seda muutust ootav hetk. Kui Epp Annus räägib versta-post-hetkedest, mis tähistavad soovitud eesmärgini jõudmist (Annus 2002: 284), siis Kausi romaanide võimalusi tulvil nüüd-hetked viivad vähemalt alguses sageli soovitule vastupidises suunas. Neile hetkedele on küll seatud omad ootused, kuid kui võimalusi tulvil „nüüd“ kätte jõuab, leiavad Kausi tegelased end olukorras, kus vaatamata suurele otsusekindlusele ja nii lähedal olevale õnnele hetke kasutada ei suudeta.

Selline oli näiteks eelpool kirjeldatud Reeda ja Susmari kohtumine, kus Susmaril oli võimalus end vaevavatest mõtetest ja tunnetest rääkida ja midagi võib-olla seeläbi muuta, kuid see ei õnnestunud. Kaus peatub korduvalt mõtisklustel, mis meest sellise võimetuse juures – öelda naisele, kui oluline too talle endiselt on – valdavad: „Aga miks ma seda praegu ei ütle, mõtles Susmar, miks, ah, tavai, mees, miks. Hakka pihta, raisk!“

(Kaus 2012: 62). Sarnane on üks hetk romaani „Koju“ teisest loost, kus peategelane Asko kohtub tuulisel merel laevaga sõites naist nimega Terje. Nende vahel areneb sõbralik vestlus ja kui on aeg oma kajutitesse minna, tunneb mees, et võiks midagi naisele veel öelda: „Ta oleks tahtnud midagi öelda. Ära karda, ära muretse. Või midagi sellist. Miks ma siis ei ütle, mõtles ta“ (Kaus 2012: 137). Või samas loos isegi silmapaistvam – Asko huvi vastasmaja salapärase naise Kristi vastu. Pärast Kristi ootamatut kadumist adub mees: nüüd on juba hilja, nüüd on juba igapidi hilja. Ma magasin õige hetke maha, enne kui aru sain, et see on käes. Mis kasu on õigetest hetkedest, mida sa alles hiljem, tagantjärele ära tunned? (Kaus 2012: 139). Romanis „Hetk“ mõtiskleb Joosep: „... ma jään lihtsalt alati pisut hiljaks“ (Kaus 2009: 132). See tõdemus seostub just oleviku püüdmisega, mis mehel esialgu kuidagi ei õnnestu. Iga selline kasutamata jäänud või valesti kasutatud üürike hetk võib muuta saatust, nähtub Kausi romaanidest „Hetk“ ja „Koju“. Eelpool kirjeldatud hetked oleks teisitikasutatuna võinud Kausi tegelaste ellu rohkem rõõmu ja rahulolu tuua. Ühe halvasti kasutatud hetke saatuslik mõju paistab erilisel silma romaanist „Hetk“.

Ühest hommikust, mil Eda teatab Joosepile, et ootab last, saab see punkt romaani ajateljel, mil asjad hakkavad Eda ja Joosepi jaoks neile soovimatus suunas liikuma. Pärast seda, kui Eda Joosepile teatab, et on rase, tunneb ta kohe mõningast pettumust, naine ei näe mehe oimetuse tagant seda „uhkusepalavikku ja hellust“, mida näha lootis, vastupidi, Joosep on vihane, ta tunneb, et teda on ära kasutatud, et Eda piirab tema vabadust. Ta ei suuda kuulata ja tähele panna Eda põhjendusi, naise tunneteavaldusi, vaid süüdistab ja sõimab Edat kontrollimatult ning lõpuks lööb naist. Hetkele tagasi mõeldes adub Joosep: „Hiljem sai ta aru, et selliseid hetki lihtsalt ei võeta tagasi, mälupilte ei saa kustutada – need hakkavad venima läbi järgnevate sekundite, minutite, tundide, aastate. Need võivad püsida järgneva varjus, järgnev võib neid lihvida, teravad nurgad võivad muutuda ümaraks või vähemalt nüriks, need võivad mattuda aastate huumuskihi alla, kuid siis korraga on nad tagasi, selged, üksikasjalised, nende ümber kumisemas kadunud aeg.“ (Kaus 2009: 105–110) Hetke saatuslikkust näib rõhutavat mõned päevad enne tüli tehtud foto, millele talletatud hetke Kaus romaanis korduvalt, kui ühte Eda ja Joosepi jaoks ilusamat kirjeldab: „... oli vähe olulisemaid asju fotole

püütud hetkest“ (Kaus 2009: 10) ja mis tuletab neile meelde kaotatud võimaluse suurust.

Seega tuletab iga tabamatuks jäänud nüüd-hetk ja sellega kaasnev kahetsus Kausi tegelastele meelde nende oskamatus aega oma soovide järgi elada ehk siis võib öelda, et ajaga seonduvad mured ja hirm ajas hiljaks jääda koonduvad tabamatusse nüüd-hetke.

### 1.2.2. Epifaanilised hetked

Kausi tekstides on mõned justkui täielikult aega peatavad ja olemasolemist sügavuti puudutavad hetked, mida võib vaadelda epifaaniatena. Epifaania mõiste tuleb kreekakeelsest sõnast *epiphaneia* „ilmumine“ (LD). Vana-Kreekas tähistas epifaania algselt jumalate sekkumist ilmalikku maailma. Hiljem kandus see mõtteviis kristlikku traditsiooni ning alles 19. sajandist hakati epifaaniast rääkima ka ilmalikus kontekstis – enam ei otsitud epifaanilistes ilmutustes ainult jumalikku märki. Sellisena tõi nimetatud mõiste kirjandusse iiri kirjanik James Joyce (Annus 2002: 296), kelle tekstides tähistab epifaania ilmutuslikku tunnetuse ja teadmise avardumist (LD).

“Ta silitas tundmatu naise kivis tardunud keha, näpuotsad libisesid üle rindade ning korraga märkas Joosep, et taevas on tähti täis. Oli augusti lõpp. Aias oli pime ja vaikne. Ühtki kuju polnud vahepeal õnneks varastatud, rangete meeste büstid vahtisid eikuhugi. Korraga tundis Joosep end kohutavalt üksi. Ta peaaegu et kaisutas marmorist naist, tundes talumatut pitsitust. Talle paistis korraga täiesti selge tõsiasjana, et Jumalat pole ega tule.” (Kaus 2009: 34)

Tegemist on epifaanilise hetkega, mil sähvatava tõdemusena saab Joosepile selgeks tema eksistentsi tõeline olemus. Kõik muu selle hetke ümbert ununeb – meelest kaovad minevik ja tulevik ja hetkeks valdab Joosepit täieliku kohalolu tunne.

Kirjeldatud hetkele on oma artiklis „Passiivsuse plahvatuslik jõud“ viidanud ka kriitik Neeme Lopp. Ilmutuse ümbrust ja esiletuleku konteksti analüüsides jõuab Lopp

järelduseni, et just hetkele eelnenud passiivsus ja vaikus laseb ilmutuslikul mõistmisel nii sisendusjõulisena ja plahvatuslikuna teksti siseneda – miski ei valmista seda sügavalt eksistentsiaalset kogemust kuidagi eriliselt ette. (Lopp 2010)

Oma erilisuses ehk mõnevõrra vähem silmatorkav, kuid siiski epifaania-lähedane on romaani „Kuju“ esimese loo lõpus ilmnev äkiline mõistmine ja sellest võrsuv hirm. Hetke valmistab ette üsnagi sarnane stseen mõni aeg varem, mil Susmar vaatab taevasse ja see tuletab talle meelde olemasolemise haprust ja ebakindlust. Mees mõtleb, et ühel päeval tuleb Andromeeda või juhtub midagi Päikesega – igal juhul juhtub miski, mis kogu olemasolemisele lõpu teeb ja kõik jäljed kustutab: „Meie minemapühkimise nimel käib väike kosmiline võistlus“ – adub Susmar. (Kaus 2012: 52) Loo lõpus leiab aset küllaltki sarnane stseen, kuid seda ümbritsev ülelinnaline ootamatu elektrikatkestus muudab hirmu kuidagi tõelisemaks ja lähemal olevaks. „Linnutee säras ta pea kohal. Susmaril tekkis tunne, justkui oleks ta kõrgel lennukil ja vaataks sügavamale orgu, mida täidab lõppematult looklev linn. Seal kusagil ta on, mõtles Susmar korraga murelikult. Ta hirm voolas kokku ühesse konkreetsesse kujusse.“ (Kaus 2012: 80)

Epifaania puhul on oluline, et pärast erilist ilmutust, hakkab inimene nägema ja hindama elu uues valguses ja selle järgi ka käituma (LD). Tundub, et epifaanilised hetked Kausi romaanides, mis tähistavad mingisugust sügavat eksistentsiaalset mõistmist ja kogemust, toovad Kausi tegelased lähemale lihtsale argipäevale ja annavad neile mõnevõrra julgust oma soovide elluviimiseks.

Käesolev peatükk tutvustas narratiivi kui inimliku aja väljendajat ja korrastajat ning aitas sissejuhatavalt mõista Kausi romaanide „Hetk“ ja „Kuju“ tegelaste ajas-olu ja sellesse kätketud hirne ja valmisolematust. Järgmine peatükk süveneb juba põhjalikumalt ja sisulisemalt Kausi tegelaste ajatunnetusse, milles määravaks saab kuidagi alati käestlibisev ja sellega aja pidetust meelde tuletav, minevikumälestustega täidetud olevik.

## **2. Olevik Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju“**

### **2.1. Minevikuline olevik – kahetsus ja nostalgia**

Inimlikus ajatunnetuses asetub olevik kesksele kohale, kuna oma olemasolemist saab inimene vahetult kogeda vaid läbi oleviku (Annus 2002: 155). Kuidas aga tunda ära, kust algab ja lõpeb olevik mineviku ja tuleviku vahel, on küsimus, mis ikka ja jälle on ajast mõtlejaid huvitanud. Nii ka kirjanik Jan Kausi, kelle meelest on üldse küsitav, kas sellised mõisted nagu „minevik“, „olevik“ ja „tulevik“ saavad koos eksisteerida samas reaalsuses. Kirjaniku meelest nimelt kaob olevik argises elus mineviku ja tuleviku vahel pea tajumatuks. (Kaus 2005b)

Võib olla aitab siinkohal selgust tuua hilisantiigi kristliku filosoofi Augustinuse käsitus ajast, mille järgi on olemas vaid üks päris aeg, mis hõlmab endas kõik kolm. „Pihtimuste“ üheteistkümnendas raamatus, kus Augustinus on esitanud küsimuse mineviku, oleviku ja tuleviku kohta, jõuab ta järelduseni: „Pole õige öelda: „Aegu on kolm: minevik, olevik ja tulevik.“ Kuid võib-olla öeldakse õigesti järgmiselt: „Aegu on kolm: mineviku olevik, oleviku olevik, tuleviku olevik.“ Need kolm on meie teadvuses, ja mujal ma neid ei näe: mineviku olevik mälestusena, oleviku olevik vahetu nägemisena, tuleviku olevik ootusena.“ (Augustinus 1993: 276) Seega minevik mälestuste ja tuleviku kujutluste kujul saavad kuuluda vaid olevikku, kuna mäletatakse ja kujutletakse käesolevas hetkes.

Olevikust, mis kannab endas nii olnut kui tulevat, saab seeläbi Augustinuse järgi aja keskpunkt. Sama seisukohta jagab ka prantsuse filosoof Henri-Louis Bergson (vt Annus 2002: 154), kes on aga oluliseks pidanud eristada aega ennast ja inimese poolt ruumistatud aega. Esimest tähistab mõiste „kestus“ ning teist väljendid „möödetav aeg“ või „homogeenne aeg.“ Kui möödetav aeg, mida kasutame oma elu planeerimises, ühiskondlikus elukorralduses, on alati ühesugune, siis kestuse iga järgnev hetk erineb eelmisest. (Ott 2009: 93–94) Nii on Bergsoni järgi kestuse ehk tõelise aja tunnusteks

lakkamatu muutumine ja pidevus. Kestuse loovad üksteisele järgnevad hetked, mis kõik kannavad endas eelmiste hetkede mälu, kuid samal ajal erinevad üksteisest – iga järgnev hetk uueneb eelmise najal. Sealjuures rõhutab Bergson kestuse lahutamatu seotust iseduse ehk teadvusega. (vt Ott 2009: 93) Käesolevas uurimuses on tähelepanu all eelkõige „kestus“, mis avab veelgi eelnevalt kirjeldatud arusaama kolme aja ühtsusest.

Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Kuju“ on samuti olevik tihedalt läbi põimunud mineviku ja tulevikuga. Eelkõige on aga romaanides tähelepanu pööratud minevikule, mis tahes või tahtmata olevikust alati läbi kumab. Käesoleva peatüki eesmärk on lähemalt vaadelda, millised on need tunded, mida mineviku lood ja mälestused tegelastes esile kutsuvad ja sedasi Kausi romaanide oleviku aega vormivad.

Ühest küljest segab minevik kohalolu. Kunagised valed valikud ja tegemata jäänud teod tulevad alatihti kummitama, süvendades hirmu ja muret, mida aeg ja selle liiga kiire möödumine tegelastes niigi tekitab. Nii on Johanna Ross (Ross 2010) romaani „Hetk“ kohta lausunud: „Mäletamispaine on nõudnud veel ühe ohvri.“ Mineviku sageli negatiivne esiletulek on läbivaks teemaks ka romaanis „Kuju“, milles niisamuti on palju aega pühendatud olnule. Neist meenutustest, milles tegelased tunnetavad asjatult käest lastud aega ja milles tajutakse aja paratamatut ühesuunalisust, milles olnut enam muuta ei saa, võrsub kahetsus. Lugudes, mida romaanides meenutatakse, avavad end üha kasutama jäänud võimalused, mis kirjanikku tema enese sõnul alati on huvitanud (Kressa 2010). Olnule tagasi mõeldes adutakse kurvalt, et teistsuguse ja ehk parema tegelikkuse võimalikkus on enese valmisolematuse tõttu kaotatud.

Selline käest lastud võimalusi tulvil minevik tekitab painet. Kaotatud aeg tuletab end olevikus meelde, ükskõik kui väga ei soovita seda ka endast maha jätta. Seega võib mäletamisvõime sageli üsnagi koormav olla. Eelpool tutvustatud Bergsoni ajakäsitluse järgi ei pea inimene loomulikult kõike juhtunut meeles igal hetkel, kuna vastasel korral kaoks eluliselt vajalik „elutähelepanu“ – keskendumine olevikule, inimest ümbritsevale tegelikkusele. Eelkõige tegeleb mälu unustamisega, kuid kusagil inimese süvaminas ehk tuumas on kõik kestuse nimel põimunud hetked alles. (vt Ott 2009: 95) Nii võib



minevikust tuttav hää, kõnnak, žest ootamatult – selle üle mingitki kontrolli omamata – mineviku jälle esile tuua (Lopp 2010).

Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju“ kohtub sellist, Kausi enese väljendit kasutades – „mineviku esileplahvatust“ – üsnagi sageli. Nii äratav romaani „Hetk“ alguslehekülgedel üks juhuslik jalgrattur naispeategelases Edas terve mälestuste laviini, sellesse kuuluva kurbuse, kahetsuse ja igatsusega (Kaus 2009: 7–11) ning romaanis „Koju“ toovad pealtnäha tähtsusetud kohtumised ja seigad – „kalurite liidu vanamees, presidendi abikaasa büst, noormeheks sirgunud Juhan, embajad Olümpia ees“ esimese loo peategelasele Susmarile meelde kaotatud noorpõlve armastuse, tema „elu kõige olulisema kahetsuse“ (Kaus 2012: 34–35).

Minevik on Kausi tegelaste jaoks nende igapäevases olemises alati kohal ja kuigi olnu tuleb pahatihti meelde tahtmatult, valusate mälestuste kujul, tuntakse mineviku järele ka nukrat ja magusat igatsust. Tegelikult tundub, et just igatsus möödunu järele ilmestab Kausi romaane kõige enam. Nostalgiliselt mõeldakse kunagiste sõprade ja ühiste tegemiste ning noorpõlve armastuste peale. Samas äratavad sooje mälestusi ka kõige pisemad ja tähtsusetutena näivamad olmepudemed minevikust, nagu ema tehtud kartulisalat (Kaus 2009: 16; Kaus 2012: 131). Võib öelda, et nostalgia kandub Kausi romaanides mingil määral kogu minevikule ning kumab läbi isegi kõige kahetsustäratavamate hetkedest. Seega võib kriitik Neeme Lopi järgi öelda, et kõige enam tekitab pidetus ajas igatsust lihtsalt aeg kui selline, mis on jäädavalt mööda läinud (Lopp 2010).

Olevikuga on raske toime tulla ja nii otsitakse varju minevikust, mis näib kindlama ja ilusamana – selles on olemas õnn ja rahulolu, millest oleviku ajas puudust tuntakse. Nostalgilistes meenutustes aga võivad mineviku ümbert kaduda varjud ning olnu omandab ideaalsema ilme, kui see võib-olla tegelikult oli, kuna vastavalt oma soovidele ja igatsustele loob inimene oma minevikku üha uuesti, seda täiustades ja kohandades. Seetõttu võib öelda, et minevik on tegelikult sama ebakindel kui tulevikki. (Wilson 2005) Kausi tegelasedki loovad minevikust endale oma meenutustes kindla ja turvalise paiga, kuhu aja surve eest peitu pageda. Romaanis „Koju“ heidab Epp Susmarile mõneti

ette mehele nii iseloomulikku „tagantjärelesüdamlikkust.“ „See on sulle tüüpiline. Sulle meeldib meenutada, nostalgitseda“ kirjeldab naine mehe loomust. (Kaus 2012: 77) Siit väljendub probleem teadliku kohaloluga, mistõttu käesolev hetk libiseb sageli märkamatuks ja selle üle rõõmu tundmata käest ning alles hiljem mõistetakse möödunud aja väärtuslikkust.

Ühest küljest tundub niisiis, et nostalgia on Kausi tegelastele kuidagi loomumane ja väljendab ajas-oluga kohanematust üldiselt ehk samal hetkel, mida parasjagu igatsetakse, igatseti võib-olla nostalgiliselt sellele eelnevat hetke. Siin kohal võib aimata ka vastust palju nostalgiat uurinud sotsioloogia professori Janelle Wilsoni küsimusele, mis viitab nostalgia vastuolulisusele: kas möödunud aegu igatsev inimene ikkagi ka tegelikult tahab ajas tagasi minna (Wilson 2005: 26).

Teisest küljest võib nostalgia olla lihtsalt igatsus teistsuguse aja järele (Boym 2007: 8) Nii mõtiskleb romaanis „Hetk“ Vana Testamendi teoloogia õppejõud Arved aja üle: „Ma tunnen, et aeg libiseb käest ning ajastu on mulle võõras.“ Arvedi kohtumisest Joosepiga, kes kunagi teoloogia õpingute aegu oli tema õpilane, väljendub kohanematus ajastuga. Arvedile tekitab meelehärmi see liigne asjalikkus, mille kõrvalt on kadunud inimeste võime süveneda ning mõista asjade tegelikku loomust. Arvedit vaevab ka inimeste kaugenemine üksteisest: „kõik tegelevad iseendaga, muidugi käib see tihti teiste arvel, ja kui neil ei lasta tegeleda, siis nad lähevad peast sassi.“ (Kaus 2009: 162–164) Niisiis tunneb Arved end teda ümbritsevas maailmas ja ajas võõrana ning tema mõtisklustest võib sügavuti tunnetada igatsust rahulikuma ja mõtestatuma aja järele.

Sarnased mõtisklused vaevaevavad romaanis „Hetk“ ka Joosepit, kuigi eelkirjeldatud kohtumise ajaks Arvediga on Joosep muutunud juba palju leplikumaks ja kohanemisvõimeliseks ning ei pühenda enam nõnda palju aega filosoofilistele küsimustele vastuste leidmisele. Siiski, romaani esimeses pooles kohtusid Arved ja Joosep ümberpööratud rollides ning siis oli Joosep see, kes väljendas kohati talumatut rahulolematust argise olemisega. Ta jälgis tänavatel vastutulevaid inimesi ning talle tundus, et kõigi nende nägudelt ja hoiakutelt kumav enesekindlus või vähemalt enesekindluse teesklus laseb aimata, et inimese olemasolemisel on mingi sügavam

tähendust, et kõigel on siiski mõte ja see enesekindlus on põhjendatud. (Kaus 2009: 72–73) Joosep küll õpib elu ja ajaga kohanema, kuid oma esialgsetes otsingutes tunneb ta teravat ja sobitamatu vastuolu sügavama ja mõtestatuma olemise ning olmelise argipäeva vahel, mistõttu ta sageli igatsevalt oma kujutelmasesse pageb.

Läbivaks teemaks Kausi romaanides „Hetk“ ja „Kuju“ on ka kohanostalgia. „Ma usun kohtadesse kui vaimsetesse isenditesse ja kohavaimudesse kui ürgsetesse ja taandumatutesse, kelle üle ajavaimudel ei ole täit jõudu“, tsiteerib Jan Kaus Madis Kõivu (Kaus 2005b). Ehk just seetõttu, et koht on heitlikus ajas midagi püsivamat ja vastupidavam (Kaus 2005b), on paigapoeetikal ka Kausi romaanides nii oluline osa. Eelkõige avab end Kausi lugudes lugejatele Tallinn, mida nii kriitiku Peeter Helme (Helme 2014) kui Berk Vaheri (Vaher 2013: 109) järgi võib pidada romaani „Kuju“ üheks tähtsamaks peategelaseks ning mis justkui aja pidetuse võrdkujuna on ühtviisi oluline ka „Hetkes“.

Tallinn elab mõlemas romaanis oma elu, kannab endas kihte erinevatest ajastutest ning ise justkui sõltumatu, hoiab endas palju inimsaatusi ja mälestusi: igal linna elanikul on Tallinnaga – selle majade, tänavate, parkidega seoses rääkida oma lugu. Mõnest tuttavast majast möödamine toob sageli esile mineviku sellesse kuuluvate kõige pisemate detailidega. Niisiis tundub, et paigad, mis nii kergesti ennast ajast mõjutada ei lase, on Kausi tegelastele lohutuseks ja vahetuks sidemeks elatud eluga ja ehk just seetõttu teeb ühe mälestusi tulvil koha muutumine või kadumine rohkem valu.

Romaanis „Hetk“ süvendab linnaruumi muutumine hirmu aja pärast ja tuletab peategelasele Joosepile meelde tema oskamatus ajaga kaasa minna ja ajal kannul püsida (Kaus 2009: 153). Just seetõttu on Joosepile eriti armsad vanadest aegadest pärit väarikad majad, millega ta oma nostalgilises loomuses kuidagi paremini kokku sobib. (Kaus 2009: 153, 157) Tallinna muutumine on tundlikult esitatud ka romaani „Kuju“ viimases loos, kus peategelase Kalle jalutuskäigud tema tüdruksõbra pimedas vanaisaga toovad mehe silme ette hoopis teistsuguse ja ammu ununenud Tallinna, millest annavad aimu veel vaid mõned majad ja tänavad, mis on möödunud aegadest „justkui ununenud

praegusesse linna“ (Kaus 2012: 182). Kalle näeb äkki minevikku, mida linn endas kannab ja mille vastu sageli lihtsalt unustatakse huvi tunda.

Nukrust ja lootusetust väljendab romaanis „Koju“ pimesa mehe noorpõlveaegse sõbra maja lammutamine, mis justkui pühib minema ühe maailma, sellesse kuuluvate mälestuste ja lugudega: „Ekskavaatori kopp rebis majast tükke ja rebenditest kerkis tolmu nagu lahkunu tuhka, nagu ohvrisuitsu, nagu hajusid maja sajad vaimud, seintesse talletatud tülid, südamele ütlema sõnad, armuohked, argised varjudeta keskpäevad, sumedad õhtud, mil kõik tundus paigas, kõik oli veel ees, mil akendest valgus soe ja justkui igikestev valgus.“ (Kaus 2012: 195)

Seega, Tallinna kirjeldused, linn nii oma püsivuses kui muutumises, rõhutavad Kausi romaanide nostalgilist tooni. Samas võib paik tekitada ka hoopis vastupidiseid tundeid, muutudes sellesse kuuluvate mälestustega koormavaks ja väsitavaks. Nii tunneb Kalle tüdruksõber Siiri, et tema jaoks alati koduks olnud Tallinn toob liiga sageli meelde hetki minevikust (Kaus 2012: 207–208). Tundubki, et romaani „Koju“ ühe elujõulisema ja kohanemisvõimelisema naise jaoks ei ole niivõrd oluline oma mälestusi iga hinna eest aja eest kaitsta, pigem tekitab igal sammul ennast meelde tuletav minevik väsimust ja tüdimust.

## **2.2. Olevikust väljumine – mälu ja mäng**

Nagu eelmisest alapeatükist võib järeldada, mõjutab Kausi romaanide olemise ja aja suhtes tundlikumaid tegelasi väga selgesti aja ajalisuse tunnetamine. Sellest mõistmisest võrsuvad erinevad mured ja hirmud, mis tegelasi nende igapäevases olemises saadavad. Üksindushirm, kaotushirm ja surmahirm on peamised, mis Piret Viires (vaata Liivamets 2009) romaanis „Hetk“ on välja toonud, kuid mille oma üldinimlikkuses leiab ka romaanis „Koju“. Lisaks neile sügavamatele eksistentsiaalsetele hirmudele ei saa märkamata jääda ka mure kõige tavalisema argipäeva pärast, mida päriselt, nii nagu

tahaks, elada ei osata. Tundub, et kõik hirmud on mingil määral ajendatud oskamatuses kohaneda ajas-oluga ja kasutada enesele valla olevaid võimalusi.

Mõlema romaani keskmes on tegelased, kes mõistavad, et on oma elus jõudnud murdepunkti, kus tuleb üle vaadata ja ümber hinnata senised valikud ja väärtused, sest vanaviisi jätkata ei ole võimalik. Rahulolematus on selleks liialt suureks kasvanud. Selleks, et leida vastus küsimusele, miks on olevikus nii palju kahetsust ja ebakindlust, peavad Kausi tegelased olevikust väljuma ja mineviku meenutamise kaudu olnust vastused leidma.

Siinkohal on oluline vaadelda uuesti lähemalt eelmises alapeatükis käsitletud Bergsoni ajakäsitlust, milles olulisel kohal on kestus. Nagu juba eelpool on välja toodud, saab kestus tekkida tänu erinevate hetkede mäletamisele. Seega saab mälust Bergsoni järgi inimliku ajatunnetuse võtmesõna, kuna minevikku mäletamata on võimatu mõista ja kujundada olevikku ja tulevikku (Annus 2005: 153). Inimese elu ehk ajas-olu määrab niisiis võime mäletada, kuna tänu mälu suudab inimene panna kokku mingisuguse koondpildi endast ja suhelda muu maailmaga – mälu ja minevik on lahutamatult seotud identiteediga. (Epner 2002: 64–65)

Kausi tegelasedki mõtleavad tagasi minevikule, et mõista neid hetki ja kogemusi, mis on nad vorminud selleks, kes nad on. Romaanis „Hetk“ avab end lugejatele enamjaolt peategelaste Joosepi ja Eda minevik, mille järele noored oma olemise ebakindluses janunevad ja mis tundub nii palju „elavam, värvikam, mõttekam, enamasti ka ilusam“ (Ross 2010). Tuues minevikust esile mälu kilde, üritavad mõlemad tegelased mõista, kust maalt hakkasid asjad vales suunas liikuma, mis on viinud nad sellise olevikuni, kus kumbki end hästi ei tunne. Ka romaani „Koju“ kõik kolm lugu käivitab meespeategelaste: filmikriitiku Rasmus Susmari, näitleja Asko Oksa ja suhtekorraldaja Kalle Ellaku arusaam, et lähimineviku argimina tuleb endast maha jätta (Vaher 2013: 107). Kui kõigi kolme elule tagasi vaadata, kumab sealt ehk liiga palju osavõtmast neid vahetuna ümbritsevast elust ja inimestest.

Seega aitab olevikust väljumine mineviku meenutamise kaudu olevikku paremini mõista. Kui inimesel puuduks võime mäletada olnut, oleks kogu olemasolemine

hetkeline, ilma pidevuse ja kestmiseta (Ott 2009: 95). Mälu niisiis seob erinevad eluhetked ja kogemused ja toob need kestusesse. Seeläbi päästab mälu kaduvusest ja kaitseb inimese elu unustuse eest. Lisaks on inimesel tänu mälule võimalus lihtsalt kasvõi mõneks hetkeks eemalduda teda alati ümbritsevast olevikust ja selle katkematust kulgemisest. See on kindlasti ka üks põhjuseid, miks Kausi romaanides nii palju aega minevikule pühendatakse. Romaanides „Hetk“ ja „Koju“ viiakse end sageli ilusatesse kujutelmadesse minevikus, mis toovad hetkelist kergust otsustusvõimet ja pealehakkamist nõudvasse olevikku. Siit ka romaanide nostalgiline loomus.

Samas, mäletamisvõime küll päästab kaduvusest, kuid nagu Kaus on ise öelnud, peidab mälu endas oksüümoroni. Nimelt tekitab võime mäletada illusiooni elu kestvusest, kuid samaaegselt peab inimene tunnistama, et ei suuda väga suurt osa oma elust meeles hoida ja see jällegi tuletab valusalt meelde olemasolemise haprust ja ajalisust. (Kaus 2005b) Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju“ hõlmab mäletamisprotsess sagedasi tagasilööke, millega kaasneb arusaam oma võimetusest mingeid hetki nende täiuslikkuses meelde tuua. „Aga niipea kui ta püüdis hakata oma mälu korrastama, imbus nagu udukardina vahelt sisse kohutav kaos“ mõtiskleb romaanis „Hetk“ Joosep (Kaus 2009: 13) ja romaanis „Koju“ avaldab Asko imestust: „Imelik, kuidas on võimalik, et terved lõigud elatud elust on justkui pihustunud?“ (Kaus 2012: 115). Seega, nagu järeldab Neeme Lopp (Lopp 2010), toob mälu sageli meelde vaid üksikuid olulisi detaile minevikust, kuid ei loo neist korrastatud reaalsust.

Niisiis kohtab Kausi romaanides küllaltki sageli mõtisklusi, milles on tunda usaldamatust mälu vastu, mis omakorda sütitab tegelasi olnust tugevamalt kinni hoidma ja seda unustuse eest kaitsma. Kohati väljendub see kummalises minevikuhuvis, millega püütakse aja ja selle kõikehävitava kulgemise üle mingitki kontrolli omada. Romaanis „Koju“ kogub Susmari ema kuulsuste juuksekarvu, põhjendades seda faktiga, et juuksed ei mädane (Kaus 2012: 23). Siit võib aimata igatsust püsivuse ja kestmise järele. Sarnane on ka Susmari venna Andrese ajaloohuvi, kes suure osa oma ajast antikvariaatides veedab. Mees justkui püüab minevikku unustuse eest kaitsta ja seda kestusesse tuua. „Ta ei osta lihtsalt asju kokku, vaid uurib iga asja tausta, tahab teada lugusid nende taga ... seinakella tiksumine räägib talle lugusid ajast, mis asuvat

igaveseks sulgunud ja pudenenud silmalaugude taga“ põhjendab Susmari eksnaine Epp Andrese ajaviidet (Kaus 2012: 21) Olulisemaid ja armsamaid hetki minevikust püüab apla unustuse eest kaitsta ka Joosep: „Mulle meeldib kiskuda hetki välja nende üürikesest eksistentsist, vastas Joosep, ma kannan neid endaga kaasas, nad kasvavad oma mõõtmetest välja, nad muutuvad pidevaks olevikuks“ (Kaus 2009: 59).

Seega, aeg on Kausi tegelaste jaoks alati kohal ja tuletab end oma ajalisuses ikka ja jälle meelde. Maakera suunas kihutav Andromeeda udukogu, plahvatusohtlikud tuumareaktorid, ravimatud haigused (Kaus 2009) – tõdemus, et igal hetkel võib miski olemasolemise pihuks ja põrmuks muuta, selle üle ise mingitki kontrolli omamata, painab Kausi romaanide tegelasi nende igapäevases olemises sageli liigagi palju. Sellist kontrolli puudumist sümboliseerib justkui ka romaani „Koju“ kolme lugu siduv ülelinnaline müstiline elektrikatkestus (Kaus 2012). Üks võimalus sellisest kohati painavast ajas-olust pääseda peitub niisiis mäletamisvõimes.

Lisaks mälule on aga ajast väljumise teenistuses fantaasia (Kaus 2005b). Nii romaanis „Hetk“ kui „Koju“ on omad mängud, mis aitavad tunda mingisugustki võimu oma aja ja elu üle. Joosep, kellel on probleeme tegelikkusega ja kes ei suuda sageli erinevatele eluhetkedele avatud olla, harjutabki mõttemängudes enamasti nüüd-hetke tabamist, mille keerulisus ilmnes ka juba esimeses peatükis. Joosep valmistab end mängudes ette olukordadeks, mil on vaja näidata just avatust ja otsusekindlust. Nii kujutleb mees näiteks, kuidas ta järgmisel korral, kui kohtab tänaval oma kunagist armastatut Edat, ütleb talle kõik, mis ühel saatuslikul hetkel arguse, ehmatuse ja valmisolematuse tõttu ütlemata jäi (Kaus 2009: 78). Romaanis „Koju“ kujutleb aga elu suhtes samuti kohati arg ja saamatu Susmar end kangelaseks mahajäätud, „hambuni relvastatud bande“ poolt vallutatud Tallinnas. Kausi poolt üsnagi humoorikalt kirjeldatud mängus hukkuvad tänu Susmari „kavalusele, kannatlikkusele, ettevaatlikkusele ja täpsusele“ kümme kõrilõikajat. „Tema kontrollib olukorda, algusest lõpuni, arvaku need hambutud relvastatud kambajõmmid mida tahes.“ (Kaus 2012: 35–37) Nii saab Susmarist otsekui Tallinna päästja, tänu kellele kõik põgenikud Tallinnasse naasta saavad ning selle taas elavaks muudavad.

Neid mängusid võib käsitleda Kendall Waltoni (Walton 1990) „teeskleva uskumise“ teooria kaudu, mille järgi saab oma eksistentsi tegelikus maailmas hetkeks unustada fiktsioonimaailma sisenemisega. Selleks, et selline maailmadevahetus võimalikuks muuta on mängumaailm ja tegelik maailm ühendatud tuge (props) kaudu: pärismaailmast võetakse mingisugune tugipunkt, mis kantakse üle mängumaailma, kus see omandab juba teised mõõtmed ja funktsioonid. Fiktsioonimaailmast saab mängu kestel nii öelda pärismaailm oma reeglite ja võimalustega. (Walton 1990: 37) Sedasi saavad ka Kausi tegelased muret valmistavast olevikust eemalduda ja siseneda mängumaailma, kus neil on olemas vajalik julgus ja pealehakkamine, et võtta vastu võimalused, mis elul neile pakkuda on.

Olevikku Jan Kausi romaanides kujundab suures osas minevik. Ühest küljest, nagu selgus, tulevad minevikus valesti langetatud otsused ja kasutamata jäänud võimalused Kausi tegelaste meelde nende oskamatus neile valla olevatele võimalustele avatud olla. Sedasi tuleb end meelde aina käestlibisev aeg ja süveneb hirm ajas hiljaks jääda. Teisest küljest aitab just minevik leida varju aja peatumata kulgemise eest. Nii pagevad Kausi nostalgilise loomuga tegelased sageli mineviku mälestustesse. Kui ühest küljest väljendub sellises nostalgilisuse Kausi tegelastele omane ajaga kohanemise probleem üldiselt, siis samal ajal rikastavad mineviku kujutelmad Kausi tegelaste igapäeva ja nii, nagu käsitletud fantaasiagi – aitavad neil eemalduda neid alati ümbritsevast olevikust ja unustada hetkeks aja pidev kohalolu. Järgmine peatükk uurib juba kokkuvõtvalt Kausi peategelaste suhet teiste inimestega, kelle kaudu tegelikult aeg üldse Kausi tegelastele kohalolevaks muutub.



### 3. Aja tunnetamine teise inimese kaudu

#### 3.1. Teine kui ajas-olu peegeldaja ja võimalikkuste looja

„Aga tegelikult on inimeste vahel olulised just need nähtamatud niidid, seosed, mis tihti ei katke kunagi“, on ühes intervjuus Eesti Päevalehele öelnud Jan Kaus (Sibrits 2012). Just nendest seostest ning sellest, kui oluline ja samas raske on leida lähedust, jõuda teise inimeseni ja teda enda elus hoida, saab justkui Kausi romaanide peateema ja romaanide tegelaste ajas-olu peamine eesmärk. Ka eelnevates peatükkides kirjeldatud ajaga seonduvad tunded nagu hirm ajas hiljaks jääda, kahetsus kasutamata jäänud või valesti kasutatud võimaluste pärast ning nostalgia seostuvad just teise inimesega. Seega võib öelda, et aeg muutub Kausi tegelaste jaoks kohalolevaks just teise inimese kaudu, kellega oma ajas-olu jagatakse.

Selleks, et seda mõttekäiku paremini mõista, on järgnevalt käsitletud Annuse analüüsi Gilles Deleuze'i lacanliku psühhoanalüüsiga seotud Teisest, mille kohaselt ihaldab inimene alati midagi Teisega seotut, mida tal endal veel ei ole ja just selline ihaldatud eesmärkide poole püüdlemine „paneab aja liikuma“ (viidatud Annus 2002: 129). Teise kui välise ja teistsuguse kaudu määratleb inimene iseennast ning mõistab oma olemasolu kui üht valikut teiste seast (Annus 2002: 139). Sealjuures eristab Gilles Deleuze *aprioorset Teist* kui struktuuri ja *konkreetsed Teist* kui reaalselt eksisteerivat inimest, kes seda struktuuri esindab. Erinevad Teise struktuurid loovad Deleuze'i järgi maailma paljususe ja võimalikkusterohkuse, millest osasaamise poole inimene üha pürgib. (Viidatud Annus 2002: 131–132) Selline võimaluste paljusus tuletab meelde aja piiratust ja vajadust aega võimalikult õigesti kasutada.

Sealjuures muutub aeg inimese jaoks Teisega seoses kohalolevamaks ka juba seetõttu, et aja mõõtmine ja tähistamine on üks olulisemaid tingimusi inimühiskonna edukaks toimimiseks (Annus 2012: 134). Ehk nagu on oma ajakäsitluses „Aja semiootika“ rõhutanud ka Rein Veidemann, saab aeg olemas olla ainult tänu aja teadvustamisele ja tähistamisele. Aega puhtal kujul olemas ei ole. Selleks tähistuseks võivad olla näiteks

„numbriline kellaaeg, ajakategooriad nagu „eile, täna või homme,“ mingi kindel ajaperiood või matemaatilis-füüsikaline vormel“. (Veidemann 2002: 13–14) Paul Ricoeur rõhutab inimlikus ajakogemuses eriti just kalendri tähtsust, mis seob kosmoloogilise aja inimliku, sotsiaalse ajaga. Kalender on vajalik, et säiliks ka juba esimeses peatükis kirjeldatud kujutelm aja ühtsusest, mis on üks inimliku ajatunnetuse alustest. (Viidatud Annus 2002: 133–134) Bergsoni järgi mõjutab mõõdetav aeg inimese eksistentsi sageli rohkemgi kui sisemine, intuiitiivne ajakogemus. (Viidatud Annus 2002: 157) Seega võib öelda, et just elu jagamine teistega, mis nõuab aja tähistamist, muudab aja inimese jaoks kohalolevamaks. Siinkohal meenub üks näide Kausi romaanist „Tema“, mis kõnekalt näitab mõõdetava aja mõjukust inimlikus ajatunnetuses. Nimelt soovib romaani naispeategelase Maria hullunud filosoofist isa kellaseierite seiskamise kaudu aja peatada, et see ei saaks enam inimestest toituda. (Kaus 2006: 92)

Romaanide „Hetk“ ja „Kuju“ tegelaste ajatunnetus on samuti tihedalt seotud Teisega. Eelkõige mõlema romaani esimeses osas, tegelaste arenguloo alguses on suhe Teisega küllaltki keeruline. Ühest küljest, nagu oli ka juba juttu esimeses peatükis, on Kausi tegelaste jaoks neid ümbritsev ühiskond ja väärtushinnangud nende loomusele liialt vastandlikud. See omakorda tekitab pinget ja rahulolematust ning igatsust teistsuguse tegelikkuse järele. Samavõrd raske on romaanide tegelaste suhe *konkreetses Teisega*, millele käesolev peatükk suures osas keskendubki. Epp Annus on oma analüüsis Teise alatises läheduses näinud just eelkõige olevikulise kohalolu lõhkujat, kuna teisega seonduvatest võimalustest ümbritsetuna tunneb inimene pidevat vajadust nende võimaluste poole pürgida. (Annus 2002: 136) Kausi romaanideski väljendub probleem olevikuga just eelkõige Teise kaudu. Kui Deleuze'i järgi seostub Teisega lõputul hulgal võimalusi ja maailmade paljusus (viidatud Annus 2002: 131), siis Kausi tegelastele peegeldab Teine just eelpool korduvalt käsitletud oskamatus neid võimalusi vastu võtta. Ühelt poolt sunnib Teisega seonduvate võimaluste kasutamata jätmine nii sageli minevikku pöörduma ning teiselt poolt niisiis mõistavad Kausi tegelased Teise kaudu oma valmisolematust püüda oleviku-hetki ja sedasi tuletab Teine meelde paratamatult käestlibisevat aega.

Samas võib suhet *konkreetses Teisega* Kausi romaanides näha ka natuke teisiti. Neeme Lopp on romaani „Hetk“ ühe peateemana käsitlenud üksindust ja moodsale maailmale omast individualismi, mis süvendab lõhet inimese ja teda ümbritseva maailma vahel. Kuigi meespeategelane Joosep mõistab, et õnnelikuks saab teise inimese kaudu, tunneb ta samas, et teine piirab tema vabadust. (Lopp 2010) Selline vastuoluline suhtumine väljendub ka juba esimeses peatükis kirjeldatud Eda ja Joosepi saatust muutvas tülis, mil Joosep ühest küljest soovib oma käitumise pärast andeks paluda ja seeläbi juhtunu heastada, kuid samaaegselt segab teda vabandamast tunne, et Eda ja kogu see olukord piirab tema vabadust: „osalt on tal ikka veel tunne, et Eda kasutab teda ära ja piirab ta vabadust. Ma pean leidma oma tee, ma pole veel hakanudki õieti elama ....“ (Kaus 2009: 111) Joosepi ees laiub võimalusi tulvil maailm, millest noor mees osa loodab saada, ning ta tunneb, et enda sidumine ühe inimesega vähendab tema valikuvõimalusi. Seega tundub, et sellise individualismi põhjusena võib näha just hirmu vastutuse ja enese sidumise ees ühe võimalikkusega, mida *konkreetses Teine* esindab.

Individualismist aitab Kausi enese sõnul tema tegelastel vabaneda mõistmine, et ühel hetkel ei pruugi teist inimest enam nende kõrval olla. (Sibrits 2012) Nagu eelnevalt juba on välja tulnud, valmistab just teisest ilmajäämise kaotusvalu muret olevikus ja sunnib tegelasi nii sageli minevikku pöörduma. Oma õnnestumisi ja ebaõnnestumisi hindavad Kausi tegelased just suuresti selle järgi, kuidas on nad suutnud hoida oma lähedasi. Nii mõtiskleb Joosep romaanis „Hetk“: „mõeldes tagasi Edale, sai talle selgeks, et esimesed võitlused on kaotatud“ (Kaus 2009: 20). Ja sügav kahetsushoog tabab romaani „Koju“ esimese loo tegelast Susmarit, kui mees mõtleb tagasi luhtunud suhtele Reedaga: „Kardan, et mu parim võimalus on möödas. Või pole seda käes olnudki, minu võimalus oli seda võimalust vaid riivata ja sellest mitte teadlik olla.“ (Kaus 2012: 78).

Seega näevad Kausi tegelased iseennast ja oma saavutusi just teise inimese kaudu. Teise inimese olulisust inimese enesekuvandi kujunemisel on rõhutanud ka Paul Ricoeur, kelle meelest saab arusaam endast tekkida vaid kaasinimeste kaudu, kellega oma elu jagatakse. Nii nagu muutub aeg inimese jaoks hõlmatavaks ja arusaadavamaks narratiivi kaudu, mis avab sündmuste omavahelised põhjus-tagajärg suhted, loob Ricoeuri järgi inimene ka oma identiteeti just enda elust jutustades, oma elu narrativeerides.

Sealjuures rõhutab Ricoeur, et ühe inimese tegemised või tegemata jätmised mõjutavad alati veel kedagi, mis tähendab, et iga narratiiv, mille inimene loob, räägib alati vähemalt kahe inimese elust. (SEP) Põimunud elusaatustest jutustamise kaudu aitavad narratiivid näha, kui palju oma sõnade ja tegudega üksteise ajas-olu tegelikult mõjutatakse.

Nii näeb ka Kausi romaanidest, kuidas sageli pooleldi juhuslikult ja enesele teadmatagi teise inimese ellu rõõmu või muret tuuakse või Kausi enese väljendit kasutades: kuidas ollakse osa üksteise „elumustrist“ (vt Kressa 2010). Romaanis „Koju“ avaldub see näiteks Susmari ja Juhani kohtumises. Esialgu ei tunne Susmar teda ootamatult tänaval tervitanud Juhani ära, kuid pärast mõningasi vihjeid minevikust, tuleb Juhani seotud ammune mälestus ühest suveõhtust Susmarile meelde. (Kaus 2012: 53–54) Naabripoisist Juhan oli siis alles laps, kes oli kogemata ajanud ümber limonaadiklaasi ja sellega rikkunud oma arhitektist isa kavandid. Pärast isa suurt meelepaha õpetas Susmar Juhani poisi lohutamiseks ühe riigipiiride mängu. (Kaus 2012: 9–11) Aastaid hiljem, Susmariga uuesti kohtudes, tänas Juhan meest selle pealtnäha küllaltki tähtsusetu kunagise mängu ja lohutuse eest: „see jäi mulle meelde. Sellest oli tol hetkel väga palju abi“ (Kaus 2012: 55)

Romaani „Koju“ kolmandast loost näeb aga, kui kauaks võib kellegi mõtlematu käitumine valusalt teise inimese ellu jääda. Loo taustaks saab peategelase Kalle lapsik tegu koolipõlves, mil toona alles poisike Kalle, oli koos klassikaaslastega oma klassiõe Merikese kohata mõelnud välja halvustava ja kiusliku laulu. Mehel endal ei olnud see aastaid hiljem enam hästi meeleski, nii mõtiskleb ta hetkeks meelde tulnud mälupildi järel: „las see olla, see oli nõme laul, mis seal oligi, ei mäletagi enam“ (Kaus 2012: 159). Ometigi saab sellest kunagisest laulust ja kiusamisest romaani „Koju“ kolmanda loo tegevustiku käivitaja. Nimelt kulgeb lugu selle ümber, kuidas täiskasvanud naiseks sirgunud Merike, keda Kalle enam ära ei tunne, hakkab Kallet mehe meelehärmiks järjepidevalt tänavatel jälitama. Naise eesmärk on pärast kõhedusttekitavat jälitamistegevust väljendada oma pettumust ja valu, mida kooliaeg naisele sellise kiusamise pärast põhjustas ja kuidas on see mõjutanud tema edasist elu: „Mõnikord mõtlen, et tahaksin karjuda, nutta, paisata kõik need solvangud tagasi, maksta kätte selle

eest, et mu keskkooliaeg oli üksainus õudus. /.../ Et on ime, et ma sellest sopast enam-vähem normaalsena välja tulin“ (Kaus 2012: 203–204). Nende kahe näite põhjal näeb, kui märkamatuks ja samas meeldejäävalt inimesed üksteise eludes tegelikult osalevad. Ehk nagu on oma Teise käsitusel järgendanud Epp Annus: „Ma ei ole ajas üksi, minu ajatunnetuses peegelduvad vastu mu kaaslaste ajas-olud. Aeg luuakse ühiselt“ (Annus 2002: 157).

Kausi tegelased õpivad tasapisi Teisega kohanema ning märkama ja hoidma teist inimest enda kõrval. Kui ühelt poolt muudab Teine võimatuks olevikulise kohalolu, siis teiselt poolt jällegi on just Teine see, kes kohalolu „kindlustab, peegeldab ja jagab.“ Teise kui teistsuguse ja välise kaudu määratleb inimene iseennast, mis tähendab, et iseolemiseks on vaja Teist. (Annus 2002: 139) Kausi tegelastele mõjub sügavalt just teisest inimesest ilmajäämise kogemus, millega kaasnev ebakindlus, kahetsus, hirmud ja kurbus panevad järele mõtlema seniste väärtuste ja hoiakute üle. Kindlasti aitavad Kausi tegelastel Teisega seonduvast vastuolulisest suhtumistest vabaneda ka esimeses peatükis kirjeldatud epifaanilised hetked. Nende sügava mõistmise kogemuste kaudu tunnetavad Kausi tegelased olemasolemise haprust ja juhuslikkust ja võib öelda, et seeläbi õpivad nad hindama ja märkama olemasolevat ja kaasinimesi ning seniste ideaalide kõrval muutub väärtuslikumaks lihtne argipäev.

Sealjuures õpivad Kausi tegelased tabama alati käestlibisenud nüüdhetke. Romaanis „Hetk“ satub taksojuhiks hakanud Joosep koos kliendi Maarikaga liiklusummikusse ning olles mõni aeg vestelnud, kutsub Joosep eneselegi üllatuseks Maarika välja. Maarikas leiab Joosep Eda kõrval teise võimaluse, mida mees enam loota ei osanud: „ ... pärast teda oli ta kuni selle ummikusseismiseni olnud kindel, et talle ei pakuta enam teist võimalust. Et ta oli enda ellu saanud Eda, kelle kaotamine tähendas ta jaoks lõplikku kaotust ...“ (Kaus 2009: 199). Romaani „Koju“ esimese ja teise loo puhul jäävad lõpud küll lahtisemaks, kuid lugeja võib aimata, et meespeategelased Asko ja Susmar, olles kogenud teisest ilmajäämise valu, seljavad senise ükskõiksuse ning muutuvad elu ja teiste inimeste suhtes osavõtlikumaks, otsustuskindlamaks ja tähelepanelikumaks. Kolmanda loo peategelase Kalle ellu toovad värskust, elulähedust

ja uut maailmanägemist „rämedavõitu päikesenaine“ (Vaher 2013: 107), endine kooliõde Siiri ja naise pime vanaisa.

### **3.2. Vanemad põlvkonnad ja nende mälestused**

Nagu juba eelnevatest peatükkidest on selgeks saanud, on mälu ja mäletamine Kausi romaanides olulisel kohal. Võime mäletada teeb inimesest ajateadliku olendi ja määrab seeläbi inimese ajaliku eksistentsi. (Epner 2002: 64) Sealjuures, nagu järeldeb ka oma uurimuses „Individuaalne ja kollektiivne mälu“ („Memory, Individual and Collective“) kirjandus- ja kultuuriuuriija Aleida Assmann, sünnivad ja talletuvad mälestusedki koosmõjul teistega, kellega oma kogemusi jagatakse. (Assmann 2006) Kui eelnevates peatükkides on mäluteema seondunud eelkõige Kausi romaanide peategelaste ja nende läbielamistega, siis käesolev ja ühtlasi viimane alapeatükk keskendub suures osas vanemate põlvkondade eludele ja mälestustele, mis on Kausi lugude nooremate tegelaste kujunemisloos alati taustaks. Peatüki eesmärk on vaadelda, kuidas põlvkonnad üksteist mõjutavad ning mil moel toonitab vanemate põlvkondade eludest jutustamine veelgi Kausi romaanide tegelastele ja seega ka romaanidele tervikuna üldiselt omast ajatunnetust.

Aleida Assmann, kes on oma teadustöös pühendunud suures osas mälu-uuringutele (Encke 2007), peab väga levinud eristust „individuaalne ja kollektiivne mälu“ liiga üldistavaks, et seletada seda keerulist mäluvõrgustikku, milles inimesed tegelikult osalevad (Assmann 2006: 211). Dihhotoomia „individuaalne ja kollektiivne“ asemel eristab Assmann nelja mäluvormi, milleks on individuaalne, sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline mälu. Viimased kolm kuuluvad niisiis kollektiivse mälu alla ja muudavad sellise jaotumise kaudu liiga laialivalguva ja ebamäärase termini „kollektiivne mälu“ konkreetsemaks ja täpsemaks. Kui poliitiline ja kultuuriline mälu on ajas kestvad, kuna on vahendatud erinevate sümbolsete mälestamisvormide abil, olgu nendeks siis kas materiaalsed vahendid, nagu näiteks monumendid ja muuseumid või hoopis protseduurilised mälestusriitused, siis individuaalne ja sotsiaalne mälu, mis kehastuvad

inimeses, on ajas piiratud. (Assmann 2006: 211–215) Käesolev peatükk uurib nende ajalisusest lähtuvalt just individuaalset ja sotsiaalset mälu.

Aleida Assmann on oma uurimuses „Individuaalne ja kollektiivne mälu“ toonud välja psühholoogide poolt loodud kolm erinevat mälusüsteemi: protseduuriline, semantiline ning episoodiline. Assmann keskendub oma uurimuses viimati nimetatud, autobiograafilisi mälestusi töötlevale episoodilisele mälule. Sealjuures on väga oluline, et episoodilised mälestused, olgugi, et juhuslikud ja fragmentaarsed, ei saa kunagi eksisteerida täielikus isolatsioonis. Inimene, oma elu üle järele mõeldes, seob need mälestused suuremasse narratiivi ning annab neile tervikliku tähenduse ja mis Assmanni järgi veelgi olulisem – inimese episoodilised mälestused on seotud teiste inimeste mälestustega. Sedasi kohandatakse isiklikud mälestused sotsiaalselt, neid kas kinnitades või parandades. See tähendab ühtlasi, et isiklike mälestusi saab kasutada sotsiaalsete sidemete loomiseks. (Assmann 2006: 212–213) Sealjuures on Assmann esitanud oma töös M. Halbwachs'i väite, mille kohaselt on kõik meie mälestused „üles ehitatud, välja kujundatud ja säilitatud“ teiste inimestega suhtlemise kaudu ehk siis Halbwachs'i järgi ei suudaks täielikult isoleeritud inimene luua ühtegi mälestust. (Viidatud Assmann 2006: 213)

Seega kujunevad ja säilivad inimese isiklikud mälestused teiste inimestega suheldes ja oma kogemusi jagades. Nii saavad Assmanni järgi mõned mälestused suuliselt edasi kandudes kesta neid loonud ja hoidnud inimese elueast kauem. Enamasti on selleks ajaks, mil inimese mälestustest räägitakse, 80–100 aastat, mil enamasti kolm, harvematel juhtudel kuni viis põlvkonda eksisteerivad samaaegselt ning jagavad oma elulugusid. Pärast seda aga mälestused paratamatult hääbuvad, isegi kui neile antakse kindel vorm piltide või kirjade kujul, sest olles siiski suulised ei saa need kesta kauem kui kolm kuni viis põlve. (Assmann 2006: 213–214)

Jan Kausigi on üha enam hakanud huvitama mälu, mis tuleb välja ka kirjaniku intervjuus Postimehele (Sibrits 2010). Kirjaniku enda sõnul on teda selles osas palju mõjutanud Sofi Oksaneneni lähiajaloost jutustava romaani „Puhastus“ tõlkimine (vt Sibrits 2009). Romaanides „Hetk“ ja „Koju“, kus nooremate tegelaste lugude kõrval

avanevad ka vanemate ja vanavanemate elusaatused, nende mured ja rõõmud, on selline mineviku- ja mäluhuvi selgesti tunnetatav. Sealjuures, kui Aleida Assmanni järgi vahetavad oma mälestusi ja kogemusi enamjaolt kolm põlvkonda (Assmann 2006: 214), siis Kaus oma romaanides näitab, kuidas tegelikult ei teata palju juba oma vanemate ja veel vähem vanavanemate eludest. Kaus on viidanud Märt Väljataga esseele „Aja lühenev kiud“ (Väljataga 2003), milles Väljataga on rääkinud üha kiirenevast ajast ja inimeste võimetusest suurte muutustega kaasas käia. Väljataga toonitab oma arvamusalalduses, kuidas üha kiiremini muutuv maailmas, tulvil pidevalt täienevaid teadussaavutusi ja uut informatsiooni, muutuvad üha vähem tähtsaks inimeste kogemused, mis kiiresti muutuv ajas ka kiiresti aeguvad. (Väljataga 2003) Ühtlasi tähendab see „üha kahanevat võimet sündmusi mäletada, neid olevikus hoida, neid tuleviku–minevikuteljel kestvusesse tuua, alles hoida“ nagu järeldeb Väljataga arvamusalaldusest Jan Kaus (vt Sibrits 2009).

Romaanides „Hetk“ ja „Koju“ jutustatud vanemate ja vanavanemate lugudega püüab Kaus justkui näidata, kui oluline on tunda eelnenud põlvete elusid ja mälestusi. Ühest küljest ei saagi üks põlvkond kunagi täielikult teist põlvkonda mõista. Üks sotsiaalse mälu vorme – põlvkonnamälu – kujuneb ühe vanusegrupi siseselt – jagatakse samu väärtusi, uskumisi ja hoiakuid ning ollakse tunnistajaks samadele ajalooündmustele. See tähendab ühtlasi, et põlvkonna sees on palju põlvkonna liikmetele sõnadetagi selgeid teadmisi, mida aga teistele põlvkondadele on raske selgeks teha. Siiski on sotsiaalse identiteedi kujunemisel oluline tunda eelnenud põlvete elusid. Enamasti kasvab huvi eelnenud põlvkonna väärtuste vastu uue põlvkonna pealekasvamisega. Põlvkondade vahetumisega korraldatakse sotsiaalne mälu uutal alustel ümber. (Assmann 2006: 214) Seega võib öelda, et sotsiaalse identiteedi kujundamisel nii nagu indiviidi identiteedi kujunemiselgi on oluline tunda oma minevikku.

Põlvkonna mälu aitab hoida põlvkonda kuulunud inimeste elulugude uurimine. Jan Kausi romaanides avanevad vanemate ja vanavanemate lood näitavad, kuidas ühte perekonda kuuluvad erinevate põlvkondade esindajad üksteist mõjutavad. Romaanide „Hetk“ ja „Koju“ peategelaste vanemate eludest ei saa lugeja tegelikult palju teada, võib vaid aimata, et ka neile on valmistanud raskusi neile antud aja õigesti kasutamine, mis



omakorda on viinud lootuste luhtumiseni. Ebaõnnestumisest tekkinud kibedus ja pettumine kandub romaanides paratamatult lastele ehk romaanide peategelastele. Võib-olla tekitavad vanemate saatused esialgu elu suhtes aravõitu peategelastes hirmu, et ka neile võib sedasi osaks langeda selline saatus, mis nende vanematelegi. Nii mõtiskleb romaanis „Kogu“ Susmar: „Kogu ema energia oli ju suunatud minule ... Minu peal elas ta kõik oma teostamata unistused välja“ (Kaus 2012: 14) Ning romaanis „Hetk“ vaevab Joosepit tema igapäevases olemises küllaltki sageli tunne, et ta ei suuda asju lõpuni mõista, midagi jääb tema arusaamisele alati kättesaamatuks. Joosep on kasvanud perekonnas, kelle elusaatust mõjutas palju Joosepi isaisa kunagine käitumine. Joosep küll mõistab, et midagi on tema isa ja vanaisa vahel juhtunud, kuid kuna perekonnas sellest vaikitakse, süveneb ka Joosepis üha tema elu saatev ebatäiuse tunne. (Kaus 2009)

Romaani „Hetk“ lõpus, peatükis „Pakk“ kirjeldatud Joosepi isa ja vanaisa dialoogis saab isa ja vanaisa üksteisest kaugenemise ja probleemide põhjus selgemaks (Kaus 2009: 181–194) Kuidagi üleliigseks ja ebapiisavaks peetud peatükk (Ross 2010; Liivamets 2009) laseb aga näha, kui lihtne on teisele inimesele oma õnne otsides ja oma unistusi ellu viies haiget teha, kui tihedalt inimesed tegelikult üksteisega seotud on. Romaani „Kogu“ viimases loos aga avardub peategelase Kalle elumõistmine vestlustes Siiri pimedas vanaisaga, kes räägib noorele mehele oma noorusajast ning sõjamälestustest (Kaus 2012). Siinkohal näeb taaskord, kui palju võib endas kanda üks ajas ununev inimelu.

Kriitik Johanna Ross on sellist vanavanemate mängutoomist näinud ka natukene teise nurga alt. Nimelt võib tunduda, et nii-öelda „tõelisi läbielamisi“ kogenud vanavanemate mälestuste kõrval on nooremate tegelaste mälestused kuidagi tähtsusetumad. (Ross 2010) Siiski jääb romaanidest lõpuks siiski kõlama, et ükskõik, kui suured ja teiste inimestega võrreldes tähtsad või vähem tähtsad on inimese mälestused, on need inimese elutee kujundajatena võrdselt olulised.

Vanemate põlvkonna lugude jutustamisega romaanides näitab Kaus, kuidas iga inimese elus on tema saatust määravad mured ja rõõmud, mis tunduvad nii suured ja olulised,

kuid mida järgnevad põlvkonnad ei tea ja ei mäleta. Sellega toonitab kirjanik taaskord inimelu haprust ja ajalisust, mida Kausi tegelased oma igapäevases olemises nii selgesti tajuvad. Seega tundub, et vanemate ja vanavanemate eludest jutustamine on justkui vastuhakk unustusele, mis inimesele ajas osaks saab, ning loomulikult rõhutab Kaus selle kaudu ka kaugeleulatuvama mineviku tundmise tarvidust, et selgemini mõista olevikku.

Jan Kausi romaanide „Hetk“ ja „Kuju“ tegelaste ajatunnetus ja selle tunnetuse muutumine on niisiis tihedalt seotud Teisega. Eelkõige oli kolmandas peatükis vaatluse all Kausi tegelaste suhe *konkreetses Teisega* ehk teise inimesega. Kui esialgu tunnevad Kausi tegelased, et Teine piirab nende valikuvabadust või siis teiselt poolt – teine tuletab meelde kasutamatajäänud ja valesti kasutatud võimalusi, siis aegamisi romaanide peategelased kohanevad Teisega. Sellega kaasnevalt saab võimalikuks olevikuline kohalolu ning aeg ei libise enam Kausi tegelastest niisama mööda.

## Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli ajateemast lähtuvalt uurida võrdlevalt Jan Kausi romaane „Hetk“ ja „Koju“. Romaanides määrab tegelaste ajatunnetus nende eksistentsi, selle, kuidas nad oma igapäevases olemises kogevad maailma, elu ja iseennast. Kui esialgu jäi valdavalt kõlama mure aja pärast, siis romaanide lõpupoole tegelaste ajatunnetus muutub – nad harjuvad aja lähedusega ning õpivad aega oma soovide järgi kasutama.

Bakalaureusetöö esimene peatükk keskendus Paul Ricoeuri narratiivteooriast lähtuvalt narratiivile kui ainsale võimalusele inimlikult aega hõlmata ja korrastada. Esimese peatüki eesmärk oli vaadelda, kuidas loob Jan Kaus ajalist lineaarsust lõhkudes romaanide tähenduslikku tervikut. Peatüki teises osas, alapeatükis „Hetked aja pidevvoos“, olid välja toodud need hetked, millele Kaus oma lugudes enam tähelepanu pöörab ja mis tähistavad tegevuse raskuspunkte. Hetkedele iseloomulike tunnuste järgi jagasin need kaheks tüübiks: *tabamatuteks nüüd-hetkedeks* ja *epifaanilisteks hetkedeks*. Esimese peatüki üldisem eesmärk oli sissejuhatavalt tutvustada narratiivi kui inimliku aja korrastajat ja Jan Kausi romaanide „Hetk“ ja „Koju“ narratiivist ülesehitust analüüsides, avada sissejuhatavalt ka Kausi tegelaste ajakogemust, mida põhjalikumalt käsitlesin juba järgmistes peatükkides.

Bakalaureusetöö teine peatükk uuris lähemalt olevikku kui inimlikus ajakogemuses ainust vahetult kättesaadavat aega. Peatüki eesmärk oli avada neid põhjusi, miks on olevik Kausi romaanides nii tihedalt läbi põimunud minevikuga. Nagu järeldus, pöörduvad tegelased nii sageli minevikku mitmel põhjusel. Ühest küljest mõtlevad Kausi tegelased tagasi olnule, et mõista, kuidas on minevikust saanud selline olevik, kus end hästi ei tunta. Inimese mäletamisvõimest lähtuvalt oli peatükis vaatluse all ka tegelaste enesekuvandi kujunemine, milles suures osas keskendusin Bergsoni „kestuse“ käsitlusele. Teine põhjus, miks romaanides nii sageli minevikku pöördatakse ongi just rahulolematust olevikuga, mille kõrval minevik tundub nii palju ilusam ja kindlam. Oma nostalgilises loomuses otsivad Kausi tegelased minevikust varju aja pidetu kulgemise

eest – minevik on midagi kindlat, millele toetuda. Sellest ka romaanide nostalgiline loomus, mida teine peatükk samuti põhjalikumalt vaatles. Nii nagu minevik, millele tagasi mõeldes valdavad tegelasi nii kahetsus kui nukker nostalgia, on ka nostalgiasse endasse kätketud vastuolusid. Teisest peatükist järeldus, et nostalgia, millega seondult sageli minevikku üle idealiseeritakse, on tegelastele loomumane ja väljendab ajaga kohanemise probleeme üldiselt. Kausi tegelased mõistavad esialgu alles tagantjärele möödunud aja väärtuslikkust. Lisaks mäletamisvõimele oli teises peatükis käsitletud ka inimese kujutlusvõimet, mis aitab päris ajast ja alati ümbritsevast olevikust mõneks hetkeks pääseda.

Kolmas peatükk uuris, mis ikkagi peamiselt kujundab Kausi romaanide tegelaste ajatunnetust. Peatükis järeldus, et just suhted teiste inimestega, läheduse leidmine ja hoidmine muudavad ka aja Kausi tegelastele nende igapäevases olemises kohalolevaks. Eelmistes peatükkides kirjeldatud ajaga seonduvad tunded on niisamuti seotud valdavalt just teise inimesega. Teise kaudu õpivad Kausi tegelased aga ka ajaga kohanema. Taaskord Ricoeuri narratiiviteooriat taustaks võttes oli vaatluse all, kuidas inimesed üksteise ajas-olu mõjutavad. Kolmanda peatüki teemaarendus tugines suures osas lacanliku psühhoanalüüsiga seotud Gilles Deleuze'i Teise-käsitlusele.

Kolmanda peatüki teises osas olid vaatluse all vanemate ja eelkõige vanavanemate mälestused, mille ajas unumine rõhutab veelkord kõige kaduvust, mida Kaus palju oma romaanides toonitab. Sealjuures näitab Kaus, kui oluline on tunda oma minevikku, et selgemini mõista olevikku. Seega oli ka kolmandas peatükis, nagu ka teises oluline mälu. Kolmanda peatüki teine osa tugines Aleida Assmanni analüüsile „Individuaalne ja kollektiivne mälu.“

Aeg on Kausi romaanides niisiis alati kohalolev, kuid kui esialgu valmistab aja alatine lähedust muret, siis, nagu järeldub minu uurimusest, õpivad Kausi tegelased ajaga kohanema, nende ajatunnetus teiseleb. Just teisest inimesest ilmajäämise kogemus laseb väärtustel ja seeläbi ka tunnetusel teiseneda ning seeläbi muutub lihtsamaks olevikuline kohalolu. Kausi romaanidest jääbki kõlama hetke väärtustav hoiak, mida ka tema tegelased tasapisi õpivad. Olevikus elamise tarvidust on Kaus toonitanud artiklikes

„Raamatukogu ja mina“ (Kaus 2013) Kaus on nimetatud artiklis kirjeldanud üht hetke Peter Weiri filmist „Surnud poeetide hing,“ kus õpetaja näitab poistele üht saja-aasta tagust fotot, millel seisvad poisid on selleks ajaks, mil õpetaja poistega fotot vaatab „juba ammu tuhk ja tolm.“ Õpetaja ütleb poistele: „vaadake nende nägusid, vaadake hoolega ja kuulake, kuulake, mida nad tahavad teile öelda. Poisid vaatavad ja kuulavad, ning õpetaja sosistab nende selja taga: „Carpe diem!“. Kausi tegelased kasvavad neid vahetuna ümbritsevale elule lähemale ja nii taandub ka mure aja pärast.

## Kirjandus

Adamson, Jaanus 2009. Jacques Lacan. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 181–208.

Annus, Epp 2002. Kuidas kirjutada aega. Toim. M. Orav, L. Jago. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Aristoteles. Luulekunstist. Tõlk. Jaan Unt; <http://www.ut.ee/klassik/aristoteles/>. Vaadatud 18.06.2014.

Assmann, Aleida 2006. Memory, Individual and Collective. – The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis. United States: Oxford University Press, lk 210–224.

Augustinus, Aurelius 1993. Pihtimused. Tõlk. Ilmar Vene. Tallinn: Logos.

Boym, Svetlana 2007. Nostalgia and Its Discontents. – The Uses of the Past, Vol 9, nr 2, lk 7–18.

EE = Eesti Entsüklopeedia;

[http://entsyklopeedia.ee/artikkel/filosoofiline\\_antropoloogia](http://entsyklopeedia.ee/artikkel/filosoofiline_antropoloogia). Vaadatud 18.06.2014.

Ence, Nadja 2007. The Memory Expert: Aleida Assmann – A Researcher of Literature and Culture;

<http://www.goethe.de/ins/gb/lp/prj/mtg/men/tie/kul/en2873780.htm>. Vaadatud 18.06.2014.

Epner, Luule 2002. „See aegade piin“ Madis Kõivu näidendite ajatunnetusest ja – poetikast. – Aeg ja kirjandus. Koost. Rein Veidemann. Tartu: Bookmill trükikoda, lk 55–77.

Helme, Peeter 2014. Jah, vigadega – aga suurepärase looming. Jan Kaus: „Koju.“ – Looming nr 3, lk 734–735; <http://www.looming.ee/2013/06/jah-vigadega-aga-suureparane/>. Vaadatud 18.06.2014.

Kalmo, Hent 2009. Paul Ricoeur. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 429–455.

Kaus 2005a = Kaus, Jan 2005. Pealisülesanded. – Ööülikool;  
[http://heli.er.ee/helid/oy/OY2005\\_Jan\\_Kaus\\_Pealisulesanded.mp3](http://heli.er.ee/helid/oy/OY2005_Jan_Kaus_Pealisulesanded.mp3).

Kaus 2005b = Kaus, Jan 2005. Mitte ainult Madis Kõivu aeg. – Teater. Muusika. Kino. nr 3, lk 29–35; <http://www.temuki.ee/arhiiv/2005/03/lugu4.pdf>.

Kaus, Jan 2006. Tema. Tallinn: Tuum.

Kaus, Jan 2009. Hetk. Tallinn: Tuum.

Kaus, Jan 2012. Koju. Tallinn: Tuum.

Kaus, Jan 2013. Raamatukogu ja mina. – Sirp 4. jaan., nr 1, lk 8–9;  
[http://www.sirp.ee/index.php?option=com\\_content&view=article&id=16833:raamatukogu-ja-mina&catid=7:kirjandus&Itemid=9&issue=3423](http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=16833:raamatukogu-ja-mina&catid=7:kirjandus&Itemid=9&issue=3423).

Kressa, Kaarel 2010. Jan Kaus ei kipu enam maailma parandama. – Eesti Päevaleht 21. aug., lk 12; <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/jan-kaus-ei-kipu-enam-maailma-parandama.d?id=51281431>.

Kõiv, Madis, Kuusk Piret 2000. Mis on aeg? – Akadeemia nr 1, lk 67–87.

LD=Literary Devices; <http://literarydevices.net/epiphany/>. Vaadatud 18.06.2014.

Lopp, Neeme 2010. Passiivsuse plahvatuslik jõud. – Looming nr 5, lk 736–740;  
[http://www.looming.ee/index2.php?archive\\_mode=article&articleid=371](http://www.looming.ee/index2.php?archive_mode=article&articleid=371).

Ott, Margus 2009. Henri-Louis Bergson. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim. Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 85–107.

Parhomenko, Eduard 2009. Martin Heidegger. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 229–263.

Ross, Johanna 2010. Mäletamispaine on nõudnud veel ühe ohvri. Jan Kaus, “Hetk” – Vikerkkaar, nr 3, lk 98–92 ;  
[http://www.vikerkaar.ee/index1.php?page=Arhiiv&a\\_act=article&a\\_number=5068](http://www.vikerkaar.ee/index1.php?page=Arhiiv&a_act=article&a_number=5068).

SEP = Stanford Encyclopedia of Philosophy; <http://plato.stanford.edu/entries/ricoeur/>. Vaadatud 18.06.2014.

Sibrits, Heili 2010. Jan Kausi lugu üksindusest ja lähedusest. – Postimees 23. jaan. lk 8–9; <http://www.postimees.ee/215403/jan-kausi-lugu-üksindusest-ja-lahedusest>.

- Sibrits, Heili 2012. Eesti – Jan Kaus ja Urmas Vadi. – Postimees 27. nov;  
<http://arvamus.postimees.ee/1054592/eesti-jan-kaus-ja-urmas-vadi>. Vaadatud 18.06.2014.
- Vaher, Berk 2013 Tallinn, Kausi-kujuline katkestusküla. Jan Kaus. Koju. – Looming, nr 3, lk 106–110.
- Veidemann Rein 2002. Aja semiootika. – Aeg ja kirjandus. Toim. Rein Veidemann. Tartu: Bookmill trükikoda, lk 9–37.
- Liivamets, Maire 2009. Jan Kaus. Hetk;  
<http://kirjandusjakeel.blogspot.com/2009/12/jan-kaus-hetk.html>. Vaadatud 18.06.2014.
- Väljataga, Märt 2003. Aja lühenev kiud. – Postimees. 08. veeb., lk 14;  
<http://arvamus.postimees.ee/1998327/essee-aja-luhenev-kiud>.
- Väljataga, Märt 2008. Narratiiv. – Keel ja Kirjandus nr 3, lk 684–697;  
<http://keeljakirjandus.eki.ee/684-697.pdf>.
- Walton, Kendall 1990. Mimesis as Make-Belive: On the Foundations of the Representational Arts. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wilson, Janelle L. 2005. Nostalgia: Sanctuary of Meaning. Lewisburg: Bucknell University Press, lk 7–36;  
[http://books.google.ee/books?id=gDAPZ5CwOKwC&pg=PP4&lpg=PP4&dq=janelle+wilson+sanctuary+of+meaning&source=bl&ots=WzchCprlkv&sig=R2j59\\_iqIfVxannW4P54LKs0tS](http://books.google.ee/books?id=gDAPZ5CwOKwC&pg=PP4&lpg=PP4&dq=janelle+wilson+sanctuary+of+meaning&source=bl&ots=WzchCprlkv&sig=R2j59_iqIfVxannW4P54LKs0tS).



## Summary

The goal of this thesis is to compare temporality and the perception of time in the novels „Hetk“ and „Koju“ by Estonian author Jan Kaus. In the novels, the perception of time determines the existence of all characters – it moulds the way they experience the world, life and themselves in their everyday being. Through this temporal framework, many problems arise in the lives of the novels' main characters, namely the incapability to adapt to „being in time“, and as a result, an inability to seize the current moment and an ever-present anxiety towards managing time. Eventually the characters learn to accept the proximity of time and adapt to the temporal being of all things.

Serving as an example, these novels are the backbone of this thesis, which breaks down the perception of time of the characters in Kaus' novels, as well as the temporal form of the novels themselves. The thesis is divided into three larger subsections.

The first section concentrates on the formal side of the novels, based on the narrative theory of Paul Ricoeur, which states that a narrative is a primal tool for humanly perceiving and organizing time. This theory is then applied to the novels „Hetk“ and „Koju“, by observing the structural consistence of the novels, to indicate how Jan Kaus breaks the linearity of time, in order to present the semantic entirety of the novels to the reader.

The second subsection of the thesis observes the *present*, as the only immediately accessible form of time in human temporality. The goal of this section is to reveal the reasons why the present is so tightly intertwined with the past in the novels of Kaus. The reasons, under closer observation, include nostalgia and yearning for the past, resentment for the past, as well as imaginativeness to escape the temporal bounds of the past-present linearity. The topic of memory and its effect on one's self-image is analyzed through the idea of „duration“ by Henri Bergson.

In the third subsection, the generation of time-perception is taken under observation. For the main characters of Kaus' novels, relations to other people, finding closeness and maintaining intimacy with fellow humans are the main ways of perceiving time – in everyday being, time is made present through relations to others. And through others, the characters of the novels learn to adapt to time. The theoretical framework of this subsection is largely based on the psychoanalytical theory of the Other by Gilles Deleuze. The second part of the third chapter focuses on the memories of elders, emphasizing the fragility and perishability of memories and human life in general, which Kaus' novels often accentuate.

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks**

Mina Liisi Sepma

*(autori nimi)*

(isikukood: 48810302724)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Ajatunnetus Jan Kausi romaanides „Hetk“ ja „Koju““,  
*(lõputöö pealkiri)*

mille juhendaja on Johanna Ross,

*(juhendaja nimi)*

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 25.05.2014

Liisi Sepma *(allkiri)*